

МУЗЕЙНІ ЧИТАННЯ

Київ 2022

Міністерство культури
та інформаційної політики України
Національний музей історії України
Скарбниця Національного музею історії України

МУЗЕЙНІ ЧИТАННЯ

*Матеріали наукової конференції
«Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки»*

24 грудня 2020 р.

Київ 2022

УДК 93/94+902/4

С 69

Музейні читання. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки». – Київ, Скарбниця Національного музею історії України – філія Національного музею історії України, 24 грудня 2020 р. – К.: ТОВ "Фенікс", 2022. – 206 с.

Редакційна колегія:

<i>відповідальний редактор</i>	Л. С. Ключко
<i>відповідальний секретар</i>	Ю. Б. Полідович
<i>дизайн, верстка, макет</i>	А. Й. Заславський

Збірник «Музейні читання» містить матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки», яку щорічно (з 1993 р.) проводить Музей історичних коштовностей України (з 1.09.2021 Скарбниця Національного музею історії України) – філія Національного музею історії України. Автори статей – співробітники музеїв, науково-дослідних інститутів, університетів розглядають широке коло проблем збереження культурної спадщини, вивчення музейних колекцій та окремих пам'яток ювелірного мистецтва, його сучасних тенденцій розвитку, технологія художньої обробки металу та коштовного каміння, особливості творчості митців-ювелірів на різних хронологічних етапах історії України.

УДК 93/94+902/4

С 69

ISBN 978-966-2523-44-7

© Національний музей історії України, 2022

© Автори статей, 2022

© ТОВ «Фенікс», 2022

ДЕКОРАТИВНІ ЕЛЕМЕНТИ КОСТЮМНОГО КОМПЛЕКСУ ІЗ КУРГАНУ МАЛИЙ ЧОРТОМЛИК

У статті йдеться про знахідки у невеликому кургані, спорудженому над похованням жінки, яка, ймовірно, належала до аристократичного кола. Про це свідчать золоті ювелірні витвори різних категорій: сережки типу човник, нашийна прикраса з підвісок у формі дзвоників, персні тощо. Всі вони виконані із застосуванням складних ювелірних прийомів (Vст.до н.е.). Форма прикрас та їх декор є семантично близькими і пов'язані з культурами життєдайних божеств. Особливо виразними є символи Діоніса.

Ключові слова: сережки типу човник, підвіски у формі дзвоника, символи Діоніса.

У 1979 р. поблизу с. Чкалове Дніпропетровської обл. співробітники Орджонікідзевської археологічної експедиції АН УРСР під керівництвом Б. Мозолевського дослідили курган, що отримав назву Малий Чортотлик. У публікації автор зазначив, що курган – невисокий (висота від древньої поверхні – 1,9 м, діаметр 30 м) і майже «загубився» серед відвалів Чортотлика, який у 1862–1863 рр. досліджував І.Є. Забелін.

Розкопки 1979 р. відкрили особливості спорудження кургану над єдиною могилою (Мозолевский, 1987, с. 63-64). Поховальна споруда: вхідна яма овальної форми, поховальна камера мала такі ж обриси. Площа камери 4,4 × 2,5 м, тобто досить значна. Це підкреслив і Б. Мозолевський, порівнявши розміри гробниці в Малому Чортотлику з центральною могилою в Товстій Могилі (Мозолевский, 1987, с. 70). Поховання повністю зруйноване через пограбування. Б. Мозолевський відмітив, що крім давнього пограбування, збереглися сліди грабіжників новітнього часу (Мозолевский, 1987, с. 70). Але не дивлячись на це, у могилі знайдено досить значну кількість артефактів, зокрема, жіночі прикраси.

Отже, маємо підстави припустити, що курган (його назвали Малий Чортотлик) споруджено над могилою жінки. На жаль, від кістяка майже нічого не лишилось, хоча за його рештками можна зробити висновок, що небіжчиця лежала головою на південь. Знімні прикраси, золоті пластинки - аплікації та інші речі: чорнолакова чашечка, фрагменти скриньки були розкидані по всій камері. Викликає здивування, що після нищівного руйнування у могилі залишилось так багато речей: тільки золотих – 1293 од. Можна порівняти з похованням жінки у Мелітопольському кургані: після пограбування знайдено кілька тисяч пластинок. Але там зовсім інша ситуація: ще до того, як грабіжники увійшли до камери, в ній обвалилася стеля. Можливо, і у Малому Чортотлику грабіжники дістались до могили після її зруйнування, яке сталось через

значний відрізок часу після поховання. Грабіжники порпалися в землі (упала зі стелі та зі стінок), забирали, що могли, розкидаючи кістки. Друге пограбування могло б завершити справу, але, як визначив Б. Мозолевський, злодії діяли вже за новітнього часу, коли все було засипане землею (Мозолевський, 1987, с. 70).

Через зруйнування могили втрачено багато інформації. Майже знищено скелет, але за тими кістками, що залишились, можна припустити, що небіжчиця лежала у випростаному стані, головою на південь. На жаль невідомий вік жінки.

Привертає увагу набір декоративних елементів убрання: золоті пластинки, наконечник залізної гривни, золоті сережки – так звані човники, нашийна прикраса – низка дрібних золотих намистин і підвісок у вигляді дзвіночка з привісками, а також три персні (Мозолевський, 1987, с. 70-72, рис. 6; 11). Для виконання оздоб та їх оформлення застосовані складні ювелірні прийоми, тобто, деякі прикраси належать до творів високого ювелірного мистецтва. Привертає увагу їх символіка, пов'язана з культами життєдайних богів.

Почнемо, як завжди, з голови. Йдеться про сережки, які належать до групи так званих човників (h – 44 мм; 41 мм; ширина – 25 мм, 24,5 мм). Кожна сережка зроблена з двох елементів: корпусу у формі півмісяця, оберненого “ріжками ввєрх”, чи човника, та дротяної дужки з відігнутим кінцем. Корпус зроблено з об'ємних половинок, прикрашених орнаментами з гладеньких дротинок та дрібної зерні. З обох боків сережки напаяно дугоподібні (за контуром корпусу) візерунки, які нагадують косу. Кожна “кіска” – плетінка з двох тоненьких дротин, зверху і знизу підкреслена вузькими дротяними смужками та трикутниками зерні. Останні розміщені чотирма ярусами: вершиною вниз і ввєрх. Проміжок між ними відкриває гладеньку поверхню у вигляді ламаної смужки. “Ріжки” корпусу оформлено трьома дротяними обідками (два з них рубчасті, один гладенький). Завершення сережки – розетка на одному кінці, пелюстки якої виділені золотим дротом. На розетці однієї з сережок він гладенький, на розетці другої – рубчастий. Всередину ріжка без розетки вставлено дротяну дужку (рис. 1).

Рис.1. Золоті сережки – човники.

Сережки цього типу мають давнє походження. В нашій літературі їх називають “калачики”. У зарубіжній науці прийняті такі визначення: “човникоподібні”, “кораблики”, “місяцеподібні”. Назви відбивають уявлення про витoki форми: її походження пов’язане з художнім образом човна-місяця, іншими словами – місяця, оберненого “ріжками догори”. Імовірно, мотив виник у декоративному мистецтві Єгипту в III тис. до н.е. (Nadaczek, 1903, S. 13, 21). Форма човна-місяця стала базовою, а на її основі було створено безліч варіантів моделей на території Малої Азії і взагалі Середземномор’я. Є ще одна гіпотеза щодо місяцеподібної форми: на думку А.П. Манцевич, сережки місяцеподібної форми є модифікацією кільця з потовщенням знизу (Манцевич, 1961, с. 160). Оздоби такого типу походять з Центральної Європи, а саме з областей Подунав’я, час їх появи – початок II тис. до н.е. Пізніше “кораблики” потрапили до Егеїди та Передньої Азії (Манцевич, 1961, с. 161). Англійський вчений А. Хіггінс також виводив генезу “човників” із кільцеподібної форми: сережка з ледь помітним потовщенням поступово перетворилась на модель з чітко окресленим корпусом і високою дужкою (Higgins, 1964, p. 73, 87).

Версії А.П. Манцевич та А. Хіггінса збігаються в тому, що вони відтворюють першооснову “човників” як кільцеподібну сережку. Крім того, сучасний стан науки дозволяє твердити про однорідність матеріальної культури Подунав’я та Середземномор’я саме у II тис. до н.е. Отже, можна погодитись з гіпотезою про європейські корені сережок човників. Час появи такої форми, що нагадує човник чи кораблик – середина II тис. до н.е. Це засвідчили археологічні знахідки (Манцевич, 1961, с. 161; Хіггінс, 1964, р. 87). Але, ймовірно, існувала ще й передньоазійська лінія розвитку прикрас. Базовою моделлю для них став мотив човна-місяця, який прийшов із єгипетського мистецтва.

З початку I тис. до н. е. на території Передньої Азії моделі, контури яких нагадують зображення місяця “ріжками ввєрх”, стали особливо популярними. У різних ювелірних центрах відбулась модифікація основи. Характерною рисою деяких сережок є те, що вони не мають дужки. Ассирійські рельєфи демонструють, як носили такі оздоби: прикріплювали на мочці вуха, щільно стискаючи звужені кінці. З часом, завдяки деталям оформлення корпусу: підвісками, опуклинами – прикраси набирають іншого вигляду (Maxwell-Hyslop, 1971, p. 242).

Типові човники стали особливо популярними в Греції у класичний період. Крім того, знайдено численні екземпляри серед пам’яток Кавказу та Закавказзя. До IV ст. до н.е. ці сережки були найбільш поширеною формою прикрас.

На землях Скіфії сережки-човники жінки включали до складу декоративних елементів убрання з VI ст. до н.е. І хоча ця модель запозичена, вона набула поширення у середовищі соціальної верхівки (здебільшого – еллінізованої). Форма і декор втілюють символіку життєдайних божеств, а залежно від ситуації – водної стихії (Бессонова, 2007, с. 22).

Грецькі ювеліри розробили різні варіанти оформлення сережок, але у скіфських прикрасах відмічаємо невелику кількість засобів збагачення декору. Один з варіантів: на «ріжках» – одному чи двох – вміщені зображення розетки. Такі прикраси, крім Малого Чортомлика, знайдено ще в курганах № 3, поховання № 6, поблизу смт Якимівка Запорізької обл., № 6 поблизу с. Лукаші Київської області; № 45, поховання № 1, поблизу с. Любимівка Херсонської обл. (Клочко, Білан, Березова, Величко, 2021, кат. №№ 88, 91, 83, 97).

Слід відмітити ще варіанти декору на ріжках корпусу сережок: мініатюрні фігурки водоплавного птаха (качки), аналогічні – прикріплені на ланцюжках знизу до корпусу.

Рис. 2. Золоті пластинки із зображенням водоплавного птаха.

Саме цей образ втілює уявлення про поєднання трьох стихій (неба, землі, води) визначав специфіку сережок – вони належали до шлюбного вбрання, оскільки водоплавний птах. Не зважаючи на різницю в оформленні, всі сережки-човники семантично однорідні: їх змістовне навантаження відповідає уявленням про культ плодючості. Тому виникає припущення, що мотив качки, вплетений у візерунки, властиві парадним костюмам, ймовірно, акцентував якусь специфіку вбрання, можливо, його церемоніальний характер, пов'язаний зі шлюбом (Клочко, 2010, с. 64-65).

Серед знахідок у похованні зафіксовані золоті пластинки, вирізані за контуром силуету водоплавного птаха (качки?). Збереглися 9 екземплярів. Розміри: довжина

17 мм, висота 15 мм. Пластинки виконані способом витискування з матриці (рис. 2). На ній, тобто матриці, давній майстер вмістив зображення птаха, силует якого нагадує качку. Бачимо два типи – птах з лапками під животиком (пливе), а також – стоїть на прямих лапках. Образ узагальнений: голова з довгим дзьобом і круглим оком, на тулубі тоненькими рельєфними лініями показані крильця. Можливо, ці пластинки були прикрасами головного убору – налобної стрічки. Навіть така кількість, що залишилась у похованні, достатня для оздоблення налобної частини пов'язки. Оскільки на пластинках нема дірочок, крізь які вироби приєднували (мабуть, пришивали) до декорованої поверхні, можна припустити, що аплікації приклеювали (в часи архаїки таке практикували). Був ще один спосіб закріплювати оздоби на різних речах: на звороті аплікацій напаявали петлі. Серед знахідок у похованні жінки – дрібні напівсферичні пластинки ($d = 2$ мм), на звороті яких напаяні золоті петельки. Можливо, ці пластинки прикрашали покривало – ще один головний убір, характерний у вбранні скіф'янок. Покривало, оздоблене по краях такими ж напівсферичними пластинками з петлями на звороті, реконструйоване за знахідками в кургані Казенна Могила поблизу с. Тополине Запорізької обл. (Клочко, 1982, с. 125).

Налобна стрічка із зображенням водоплавних птахів і сережки складають ансамбль не тільки за змістом образів і візерунків, але мала і практичне призначення: на ній носили сережки. Адже їх вага 11,22 г, 11,37 г. За дослідженнями істориків костюма та сучасних ювелірів, вага сережки не повинна перевищувати 7 г, щоб власниця чи власник прикраси почувався комфортно, крім того, щоб прикраса не розтягувала мочку вуха. Важкі сережки носили або як кафи (зверху на вушній раковині), або на головному уборі–стрічці чи іншого виду (Клочко, 2018, с. 63, Манцевич, 1961, с. 160).

Серед знахідок у могилі були пластинки із зображенням левиноголового грифона та лева (Мозолевський, 1987, с. 72, рис. 6, 22-25). Їх могли використати як аплікації на головному уборі або одязі. Образи входять в коло символів життєдайних божеств, а також мають функції захисту від злих сил.

Отже, головний убір (стрічка) та сережки утворювали комплекс, який вирізняє символіка культу плодючості. На сережках: трикутники із дрібною зерні вершиною вгору і вниз – поєднання чоловічого і жіночого начала, зигзагоподібна блискуча смужка – уособлення води. Крім того, трикутники, утворені круглими гранулами, можна сприймати як зображення виноградного грона. Цей мотив належить до знаків, якими виділяли культ Діоніса. Це життєдайне божество, ймовірно, скіфи вшановували, не виокремлюючи його з кола інших богів, функції яких – забезпечення життєдіяльності соціуму. Але можна припустити, що в середовищі верхівки скіфського суспільства якісь іпостасі саме Діоніса відповідали уявленням скіфських аристократів.

Про виноградні грона нагадують трикутники із дрібною зерні, які прикрашають підвіски у формі зрізаного конуса, так звані дзвоникоподібні – вони були, мабуть, доміантними елементами в низці намиста з маленьких золотих намистин ($d = 2$ мм). Вони зроблені з двох напівсфер. Знайдено 742 цілих і 69 половинок намистин

(Мозолевський, 1987, с. 72, рис. 6, 9-11, 31). З них можна створити приблизно 3 низки. З історії костюма відомо, що пишне оздоблення нагрудної частини вбрання було притаманне багатьом етносам.

Підвіски: знайдено 5 екземплярів двох варіантів. Розміри: $d - 12$ мм, $h - 12$ мм; $d - 12$ мм, $h - 10$ мм. Вироби унікальні. Нагадують дзвоник, а якщо застосувати геометричні визначення, то зрізаний конус, нижня основа якого в кілька разів більша верхньої. Зверху напаяна рубчаста петелька (на трьох підвісках петлю закріпили на мініатюрному циліндрі). Поверхня кожного дзвіночка прикрашена трикутниками із золотих гранул (техніка зерні). Розташування традиційне: вершиною вгору – більші трикутники і вниз – менші. Така схема дозволила ювеліру залишити між трикутниками гладеньку зигзагоподібну смужку (рис. 3). Тобто, в декорі підвісок-дзвоників відображені ті ж символічні мотиви і художні принципи, що і в сережках – човниках. Імовірно, це свідчить про семантичний зв'язок між прикрасами обох категорій, а також виконання робіт в одній майстерні (рис. 3).

Нижня основа дзвоника облямована рубчастою дротинкою, до якої приєднано привіски у вигляді циліндричних пронизок з пірамідками (гронами) зерні на кінцях. Один «дзвоник» вирізняють привісочки пірамідальної форми з сірого мінералу (Мозолевський, 1987, с. 72). Як зазначив Б. Мозолевський, серед намиста, яке було розкидане по камері, зафіксували три намистини з такого ж матеріалу, оправлені золотими смужками. Як відомо, людей здавна приваблювали мінерали та смоли. Вважали, що вони мали магічну силу, яка відвертає зло. Виробам із сірої маси, а також іншим: кістяній намистині у формі коліщатка, уламкові залізної гривни з наконечником із зображенням голови лева – надавали значення амулетів Їх могли носити разом з елементами браслетів-перев'язок (Мозолевський, 1987, рис. 6, 8, 26–28, 29).

Рис.3. Підвіски у формі дзвоника.

Особливу увагу привертають персні. Два з них: золотий і електричний – археологи побачили на фалангах пальців на правій руці небіжчиці, а ще один золотий – трохи далі (Мозолевський, 1987, с. 70). Ця категорія прикрас, тобто, персні – предмети алегоричні, їх змістовне наповнення можна порівняти з головними уборами у жіночому костюмі.

Рис.4. Перстень з листоподібним щитком і суцільною шинкою.

Отже, витвір з електричного зроблений в техніці лиття (рис. 4). Його вирізняє суцільна шинка із круглого у перетині дроту і вузький листоподібний щиток (точніше, у формі еліпса), прикрашений плакуванням золотою пластиною. Розміри: щиток – $21 \times 8,5$ мм; товщина щитка – 2,5 мм; шинка – 22×20 мм; переріз дроту – 4 мм.

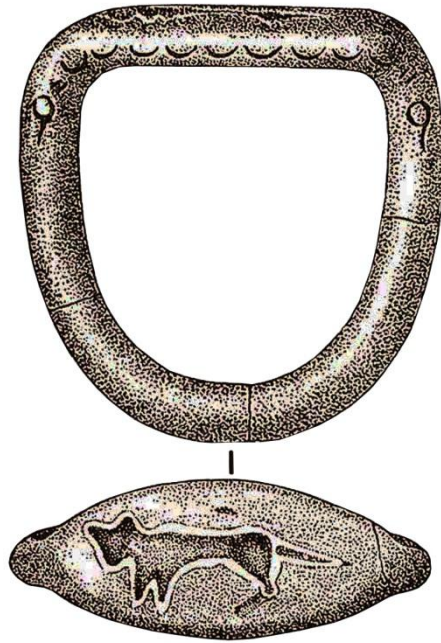

Рис.5. Зооморфний образ на щитку персня.

Найбільш ранні вироби з такими характеристиками: вузький листоподібний щиток і кругла в перерізі шинка – з’явилися на території Північного Причорномор’я як печатки за часів архаїки (Неверов, 1984, с. 240). На землях Скіфії вони не мали широкого вжитку, як і застосування печаток. Хоча і зовсім відкидати використання печаток не можна. Про це свідчить перстень скіфського царя Скіла, на жаль, відомий тільки за малюнком (Виноградов, 1980, с. 99-108).

Роздивимось перстень з Малого Чортomla. На невеличкому полі щитка показано образ тварини – стоїть обернена ліворуч. Належність істоти до конкретного виду визначити важко, тому що на мініатюрній фігурці не можна “прочитати” видові ознаки. Хоча абрис голови, вух, а також довгий хвіст – все це схиляє до припущення, що на щитку зображено лисицю (чи лиса) (рис. 5). Збільшення зображення свідчить, що на мініатюрі показано саме лиса. В античній міфології образ тварини цього виду досить рідкісний. Образ лисиці пов’язували з культом Діоніса: у його вбранні були лисячі шкури. Можна згадати також про так звану Тевменську лисицю: вона з’явилася в Беотії за велінням Діоніса як покарання Фівам. У п’єсі Евріпіда «Вакханки» є пояснення причин гніву Діоніса: жителі не визнавали його богом і «одцуралися таїнств» (Евріпід, 1993, с. 290). За це жителі Фів кожен місяць віддавали одного юнака чудовиську. Мисливець Кефал, який мав незвичайну собаку, позбавив Беотію лисиці (Павсаній Опис Еллади, IX 19, 1).

На торцях щитка та на шинці (з обох боків) прокреслено загостреним інструментом візерунок: ряд заглиблених дужок як своєрідні фестони, знак питання, кома. Можливо, це алюзії на напис? Адже, як сказано вище, на подібному персні

вигравіровано ім'я царя Скїла. Ці ж значки, можливо, були своєрідними знаками, зрозумілими тільки вузькому колу, людям які мали стосунок до культу Діоніса.

Чи знали міфи про Діоніса мешканці Північного Причорномор'я – греки і скіфи – невідомо. Але деякі сторони його культу, можливо, збігались з із загальними уявленнями про вшанування богів плодючості: у вигляді містерій чи календарних свят. Згадаємо пасажі в «Історії» Геродота про скіфського царя Скїла, який був прихильником еллінських звичаїв, зокрема діонісійських містерій (Геродот IV, 79). З оповіді «батька історії» можна припустити, що скіфи не сприймали форму вшанування бога (містерії), оскільки мали свої обряди. Хоча, мабуть, Скїл поплатився життя не за прихильність до культу Діоніса, а в результаті політичної боротьби (Мурзин, 2013, с. 199–200).

Рис.6. Золоте кільце із 8-ми гранного стрижня.

Ще один перстень з набору прикрас скіф'янки з Малого Чортomla вирізняють деякі особливості. Великий масивний виріб зроблено з 8-гранного стрижня (рис. 6). Кінці його звужені і близько підходять один до одного (d кільця – 27 × 26 мм; перетин стрижня: біля кінців – 2 мм, посередині – 4 мм). За абрисом прикраса нагадує кільцеподібні сережки з потовщенням у середній частині. Перстні, схожі на сережки: з курганів № 4 поблизу с. Бересняги Канівського району Черкаської обл. і № 2, поховання № 1 поблизу с. Таборівка Вознесенського району Миколаївської обл. (Клочко, Білан, Березова, Величко, 2021, с. 46, кат. № 42; 35). Дослідники вже відмічали випадки, коли сережки кладуть у могилу разом з персями. Наприклад, дротяні кільця із костюмних комплексів

небіжчиків (жінки і дитини) з поховань у кургані Товста Могила,; залізне колечко із нанизаною галькою (курган № 28, пох. № 1 поблизу с. Верхня Тарасівка Дніпропетровської обл.) (Клочко, Білан, Березова, Величко, 2021, кат. № 1, 2). Можливо, це пов'язано з уявленнями про захисні функції кільцеподібних виробів.

Привертає увагу ще одна прикраса, яку вважають перстнем, хоча вона не зафіксована на руці на відміну від описаних вище витворів. Отже, припустимо, що це перстень. Він складається з дугоподібної шинки з незімкненими кінцями і намистини (рис. 7). Шинка виготовлена із майже круглого у перетині дроту, кінці якого дещо відігнуті, розширені та сплюснені. З внутрішнього боку до кінців дужки припаяні золоті дротинки. На них нанизана бурштинова (?) намистина. Загалом перстень можна охарактеризувати як дротяний з рухливою вставкою. Слід відмітити досить значні розміри виробу: довжина шинки – 30 мм; намистина – 15 × 12 мм; перетин дроту – 2,5 мм. Можливо, перстень поклали до інших знімних декоративних елементів убрання при здійсненні поховального обряду.

Рис.7. Прикраса у вигляді стилізованих рогів з бурштиною намистиною.

Зупинимо увагу на бурштині. Його використання на землях Скіфії має особливості: у VI–V ст. до н.е. бурштинові прикраси були однією з етнолокальних ознак вбрання населення Лісостепового Правобережжя, поступово “бурштинова мода” проявилась і в аристократичному середовищі номадів Степової Скіфії (Клочко, 2016, с. 110). Як сказано вище, люди наділяли магичними властивостями коштовні, а щодо бурштину, то здавна були відомі його лікувальні властивості. Згадки про бурштин знаходимо у творах античних авторів: Гомера, Софокла, Есхіла, Аристотеля, Фалеса Мілетського (Савкевич,

1970, с. 11–14). Можливо, прикрасу (підвіску?) поклали до інших знімних декоративних елементів убрання при здійсненні поховального обряду. Форма прикраси за абрисом нагадує роги бика. З античної міфології відомо, що рогатим уявляли Діоніса. Він народився з рогами. У п'єсі Евріпіда «Вакханки» читаємо: «В строк належний з того сховку вийшов бог наш рогоносний» (Евріпід, 1993, с. 290) Його зображали з рогами бика або з бичачою головою, крім того, бог міг перетворюватись на деяких тварин і серед них – бик (Мифологический словарь, 1959, с. 68). Тобто, можна припустити, що ювелірний витвір зі стилізованим відтворенням рогів, оздоблений бурштином, є одним із символів Діоніса.

Культ Діоніса був поширений в Ольвії (Шевченко, 2020, с. 40). Про це свідчать знайдені фіміатерії із зображенням божества у плющевому вінку з коримбами. Останні є, імовірно, алюзією на роги. Поширення культу доводять знахідки букраніїв, причому вони, тобто, вироби із зображенням голови бика, прикрашені виноградними гронами (Шевченко, 2020, с. 48).

Археологічні матеріали свідчать про зв'язок культів Діоніса і Афродіти. Особливо це характерно для часів еллінізму (Шевченко, 2020, с. 45).

Поховання в Малому Чортотлику відносяться до часів архаїки, комплекс прикрас, які залишилися після пограбування, містить символи шлюбного обряду та знаки діонісійського культу. Це декоративні елементи вбрання, які свідчать про належність власниці до еліти скіфського суспільства.

Соціальна та оберегова функції притаманні усім знімним оздобам, особливо, коли вони зібрані в ансамблі. А визначення семантики окремих категорій виробів завжди пов'язане з гіпотезами. Так виникла версія стосовно перснів, які ми розглянули: вони, ймовірно, позначали належність до певного аристократичного роду (чи кількох родів), а також причетність до культу Діоніса як бога життєдайних сил природи. Археологи, дослідивши курган Малий Чортотлик, відмітили своєрідність і споруди, і поховального обряду, і супровідного інвентаря, хоч і, напевне, з втратами, але з великою кількістю золотих речей, які є знаками аристократичного статусу їхньої власниці (Мозолевський, 1987, с. 63–74).

Через століття недалеко від Малого Чортотлика було споруджено грандіозний за розмірами і конструкцією курган Чортотлик, вірогідно, з царським похованням. Наявність статусних перснів (особливо такого типу, як “перстень Скіла”) дає можливість припустити, що небіжчиця мала відношення до царського роду, а також до культу Діоніса.

Джерела і література

Бессонова С.С. Калачиковидные серьги и греко-варварские контакты VII–IV вв. до н.э. // Боспорские исследования. – Вып. XVI. – 2007. – С. 3–30.

Виноградов Ю.Г. Перстень царя Скила. Политическая и династийная история скифов первой половины V ст. до н.э. // Советская археология. – 1980. – №3. – С. 99–108.

Геродот Історії в дев'яти книгах / Переклад, передмова та примітки А.О. Білецького. – Київ, 1993. – 576 с.

Евріпід Трагедії / Переклад з давньогрецької А. Содомори та Бориса Тена. – Київ: Основи, 1993.

Клочко Л.С. Новые материалы к реконструкции головного убора скифянок // Древности Степной Скифии. – Киев: Наукова думка, 1982. – С. 118–130.

Клочко Л.С. Образ водоплавного птаха на декоративних елементах скіфського костюма // Музейні читання. Матеріали наукової конференції “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. Київ, МІКУ, 9–11 листопада 2009 р. – Київ, 2010. – С. 55–74.

Клочко Л.С. Декоративні елементи жіночого вбрання на землях Правобережної Скіфії // Археологія і давня історія України. – 2016. – Вип. 2 (19). – С. 103–113.

Клочко Л.С. Реконструкція головних уборів скіф'янок з сережками // Музейні читання. Матеріали наукової конференції “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. Київ, Музей історичних коштовностей України, 20–21 листопада 2017 р. – Київ, 2018. – С. 56–74.

Клочко Л.С., Білан Ю.О., Березова С.А., Величко Є.О. Сережки у вбранні населення Скіфії (з колекції Музею історичних коштовностей України). – Київ, 2021. – 172 с.

Манцевич А.П. Серьги из станицы Крымской // Археологический сборник Государственного Эрмитажа. – 1961. – № 2. – С. 154–162.

Мифологический словарь. – Ленинград, 1959. – 226 с.

Мозолевський Б.М. Малый Чертомлык // Скифы Северного Причерноморья. – Киев: Наукова думка, 1987. – С. 63–74.

Мурзин В.Ю. “Скифский рассказ Геродота” с сопроводительными статьями В.Ю. Мурзина. – Киев: Центр учебной литературы, 2013. – 244 с.

Неверов О.Я. Металлические перстни и печати // Археология СССР. Античные государства Северного Причерноморья. – Москва: Наука, 1984. – С. 239–240.

Савкевич С.С. Янтарь. – Ленинград: Недра, 1970. – 192 с.

Шевченко Т.М. Погруддя–фіміатерії та культ Діоніса в Ольвії // Археологія. – 2020. – № 1. – С. 39–56.

Hadaczek K. Ohrings der griechen und etrusker. – Wien, 1903.

Higgins A. Greek and Roman Jewellery. – London, 1964.

Maxwell-Hyslop B. Western Asiatic Jewellery: 3000–612 B.C. – London–New York, 1971.